

ARCHITEKTURA

CZASOPISMO TECHNICZNE
TECHNICAL TRANSACTIONS

ARCHITECTURE

WYDAWNICTWO

POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

8-A/2012

ZESZYT 30

ROK 109

ISSUE 30

YEAR 109

AGATA BIELEŃ-RATAJCZYK, ANNA SZENDI*

**SKÓŁKI ROŚLINNE JAKO OGRODY UŻYTKOWE W KOMPOZYCJACH
KRAJOBRAZOWYCH XVIII I XIX WIEKU ZE SZCZEGÓLNYM
UWZGLĘDNIENIEM OBSZARU NIEMIEC, POLSKI I ŚLĄSKA**

**NURSERIES AS UTILITARIAN GARDENS IN THE 18TH AND 19TH CENTURY
LANDSCAPE COMPOSITIONS WITH PARTICULAR CONSIDERATION
OF THE GERMAN, POLISH AND SILESIA TERRITORY**

Streszczenie

Wiek XVIII, który przeniósł fascynację malarstwem pejzażowym, literaturą romantyczną oraz kultem wolnej przyrody do sztuki ogrodowej, zmarginalizował rolę ogrodów użytkowych, które pozostały w programie funkcjonalnym nowych układów m.in. jako szkółki roślinne, niezbędne do przygotowania materiału roślinnego, wykorzystywanego do obsadzania ogrodów, czy też aklimatyzacji egzotycznych odmian drzew i krzewów. Praktyczny wymiar działań prowadzonych w szkółkach pozwala zaliczyć je do grona ogrodów użytkowych, choć ich rola często wykraczała poza ten aspekt. Stanowiły one także nośnik walorów estetycznych, wносиły element popularyzatorski. Rozważania na temat historii oraz znaczenia szkółek roślinnych, poparte przykładami krajowymi i zagranicznymi, ukazują rangę i charakter prezentowanego zjawiska.

Słowa kluczowe: rozwój szkółkarstwa, ogrody krajobrazowe, szkółki roślinne jako ogrody użytkowe

Abstract

The eighteenth century, that brought a fascination with landscape painting, romantic literature, and cult of wild nature for the art of gardening, marginalized role of the useable gardens, which remain in the program of the new arrangements, as the nurseries, necessary to prepare the plant material used for filling up the gardens, or the acclimatization of exotic varieties of trees and shrubs. The practical dimension of the activities carried out in nurseries, can allocate them among the useable gardens, although their role often goes beyond this aspect. They were also aesthetic and media popularization factor. Reflections on the history and the importance of nurseries, supported by national and international examples illustrate the importance and nature of the presented topic.

Keywords: development of nursery, landscape gardens, nurseries as the utilitarian gardens

* Mgr inż. Agata Bieliń-Ratajczyk, mgr inż. Anna Szendi, Zakład Konserwacji i Rewaloryzacji Architektury i Zieleni, Wydział Architektury, Politechnika Wrocławska.

Szczególnie intensywny rozwój formy ogrodu użytkowego, jakim niewątpliwie jest szkółka roślinna¹, możemy obserwować w XVIII i XIX w. Omawiając genezę zjawiska, należy jednak sięgnąć do czasów renesansu. W tym okresie nastąpił wzrost zainteresowania roślinami, prowadzono nad nimi liczne badania, koncentrując się początkowo na ich użyteczności medycznej. W 2 połowie XVI w., wraz z rozwojem badań botanicznych i związanego z nimi piśmiennictwa, zaczęto dostrzegać, że posiadają one również pozamedyczne właściwości. Już wtedy rosta liczba kolekcjonerów, sprowadzających z zagranicy nowe gatunki w celu ich aklimatyzacji i rozpowszechniania². Zjawisku temu sprzyjały ożywione kontakty handlowe, podróże oraz odkrycia geograficzne, do jakich doszło w owym czasie.

Rozwój wiedzy botanicznej oraz sukcesywne poszerzanie się listy dostępnych do uprawy roślin stopniowo wpływały na kształt ogrodów³. W ogrodzie renesansowym i barokowym występowała jeszcze ograniczona różnorodność gatunkowa. Stosowano w nich przeważnie drzewa i krzewy rodzime, uzupełniane, w miarę możliwości, formami introdukowanymi. Na tym tle wyróżniły się ogrody holenderskie, charakteryzujące się bogatą szatą roślinną. Od XVIII wieku zróżnicowana flora stała się nieodłącznym elementem założenia zieleni. Wiązało się to z pojawieniem się w sztuce ogrodowej nowego stylu zwanego krajobrazowym, w którym kluczowe znaczenie odgrywały elementy naturalne, zwłaszcza roślinne. Początkowo w kompozycjach krajobrazowych wykorzystywano przede wszystkim gatunki naturalnie występujące na danym obszarze, z czasem jednak zaczęto wprowadzać do nich coraz większą ilość roślin obcego pochodzenia⁴. Zjawisko to przybrało znacząco na sile w XIX wieku. Wówczas okazy sprowadzane z odmiennych stref geograficznych i klimatycznych zaczęły odgrywać w kompozycji ogrodowej główną rolę⁵. Następstwem takiego stanu rzeczy była konieczność tworzenia miejsc, w których będzie można je aklimatyzować, a w dalszej kolejności rozmnażać i uprawiać. Rolę taką zaczęły spełniać ogrody o charakterze specjalnym, zwane szkółkami roślinnymi. Zakładano je przy parkach, zakładach ogrodniczych, ogrodach botanicznych oraz przy arboretach⁶. Produkowany w nich materiał roślinny służył początkowo niemal wyłącznie do obsadzania ogrodów i parków przy rezydencjach. Z czasem, wraz z rozwojem mody na ogrody przy siedzibach mieszczańskich oraz na zakładanie terenów zieleni w miastach, znalazły one nową grupę odbiorców.

Szkółkarstwo rozwijało się w wielu krajach, jednakże najwcześniejszy jego rozwój nastąpił w Anglii, gdzie już w XVIII wieku można było nabyć wszystkie dostępne wówczas w Europie gatunki roślin⁷. W wieku XIX, z racji znacznego wzrostu liczby szkółek, konieczne stało się wprowadzenie ich podziału na ozdobne oraz owocowe. Z czasem stał się on jeszcze bardziej wyspecjalizowany⁸. Na wiek XIX datuje się również powstanie wielu takich obiektów połączonych z arboretami. Stanowiły one miejsce szeroko zakrojonych badań botanicznych. Przeprowadzano tam również aklimatyzację nowych gatunków, które następnie mnożono i rozpowszechniano. W tej materii

¹ Szkółka roślinna to teren, na którym prowadzone jest rozmnażanie i produkcja roślin przeznaczonych na sprzedaż (M. Siewniak, A. Miłkowska, *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Warszawa 1998, s. 252).

² Rośliny sprowadzono głównie z Ameryki i Azji. Stamtąd pochodziły popularne w ogrodach krajobrazowych: dęby, topole, magnolie i robinie akacjowe oraz rozmaite drzewa iglaste. W XIX w. wprowadzono do uprawy wiele drzew iglastych pochodzących z Ameryki Północnej. Były to m.in.: daglezia zielona, sekwoja wiecznie zielona czy mamutowiec olbrzymi. Popularne stały się również pochodzące z Chin i Japonii drzewa i krzewy liściaste, tj.: forsycja zwisająca, trzmielina Fortune'a, ziołlin japoński, surmia żółtokwiatowa czy klon palmowy (L. Majdecki, *Historia ogrodów*, t. 2, Warszawa 2008, s. 209-211; P. Hobhouse, *Historia ogrodów*, Warszawa 2005, s. 169-170; M.L. Gothein, *Geschichte der Gartenkunst*, Jena 1914, s. 416).

³ M.L. Gothein, *op. cit.*, s. 415.

⁴ E. Jankowski, *Dzieje ogrodnictwa*, t. 2, Kraków 1938, s. 197; P. Hobhouse, *op. cit.*, s. 171; M.L. Gothein, *op. cit.*, s. 415-416.

⁵ L. Majdecki, *op. cit.*, s. 209.

⁶ Arboreta były dla szkółek źródłem nasion i sadzonek nowych roślin, pełniąc jednocześnie rolę mateczników (L. Majdecki, *op. cit.*, s. 207; E. Jankowski, *op. cit.*, s. 192).

⁷ P. Hobhouse, *op. cit.*, s. 191.

⁸ E. Jankowski, *op. cit.*, s. 197.

szczególne znaczenie odegrała Francja, gdzie w 1 połowie XIX wieku, za sprawą rodziny Vilmorin, powstało wielkie arboretum i szkółka w Barres w departamencie Loiret (dzisiejsze Arboretum National de Barres), a następnie w Verrières pod Paryżem. Założenie w Barres powstało w 1821 r. z inicjatywy Phillippe'a André Vilmorina. Prowadzono tam uprawy porównawcze różnych rodzajów drzew, głównie sosen oraz amerykańskich dębów, a następnie badano ich rozwój. Obecna kolekcja drzew w Barres liczy około 2700 gatunków, zgromadzonych na 300 ha parku. W tym czasie znane było również Arboretum Segrezianum, założone około 1860 r. w Segrez koło Paryża⁹.

Także w krajach niemieckich, w związku z rosnącą popularnością ogrodnictwa krajobrazowego, nastąpił gwałtowny rozwój szkółkarstwa, czego przykład można odnaleźć w Zoeschen w Saksonii. W tym czasie powstało również wiele szkółek pod Berlinem (m.in. A. Hessego w Woerner), w Stuttgarcie (Gauchera), we Frankfurcie (Jungelausena), pod Hamburgiem, Dreznem, Lubeką, Hanowerem i innymi znaczącymi miastami niemieckimi¹⁰. W XIX wieku tego typu obiekt, założony na kształt parku krajobrazowego przez hrabiego Silwę Tarouca, powstał też w Prouhonicach pod Pragą czeską. W owym czasie było to znane centrum badań botanicznych, prowadzonych na gatunkach rodzimych oraz sprowadzanych z zagranicy¹¹. W Polsce początki opisywanego zjawiska należy wiązać z osobą Stanisława Wodzickiego i jego przedsięwzięciem w Niedźwiedziu. W tym obszarze na terenie Warszawy swoją działalność prowadził także Ulrich¹².

Osobną grupę, wymagającą dokładniejszego omówienia, stanowią szkółki zakładane na potrzeby konkretnych parków krajobrazowych. Były one szczególnymi ogrodami użytkowymi i często włączano je do programu funkcjonalnego kompozycji krajobrazowych. Zdarzało się również, że powstawały one w pewnym oddaleniu od założenia parkowego. Nie stanowiły wówczas jego części, ale dostarczały materiału roślinnego koniecznego do rozwoju danego założenia, a tym samym wpływały na jego kształt i piękno. Zachowało się niewiele informacji, jak dokładnie wyglądały tego rodzaju ogrody. Stosunkowo najlepiej udokumentowane są dzieje tych, które związane były ze znanymi parkami krajobrazowymi i z ich słynnymi twórcami.

Do najbardziej znanych przykładów szkółek stworzonych na potrzeby konkretnych parków krajobrazowych należą te w Poczdamie i Bad Muskau. Powstały one z nagłą potrzebą uzyskania materiału roślinnego odpowiedniej jakości do prac prowadzonych w istniejących w tych miejscowościach założeniach krajobrazowych.

Poczdamska Królewska Krajowa Szkoła Leśna (Königliche Landesbaumschule) została założona przez Petera Josepha Lennégo¹³. Jej powstanie wiąże się z działalnością projektanta w Poczdamie, polegającą na reorganizacji i rozszerzeniu tamtejszych Ogrodów Królewskich. Duże zapotrzebowanie na materiał roślinny w trakcie realizacji tego przedsięwzięcia spowodowało, że Lenné postanowił stworzyć specjalną szkołę wyłączając do tego celu. W zamysle twórcy miała ona dostarczać rośliny do ogrodów oraz być miejscem, gdzie doskonalili się uprawę poszczególnych gatunków. Dodatkowo miała pomagać młodym adeptom sztuki ogrodniczej w nauce i wyrobieniu sobie dobrego gustu¹⁴, miała zatem pełnić rolę nie tylko użytkową, ale również naukową i edukacyjną.

⁹ *Ibidem*, s. 193.

¹⁰ *Ibidem*, s. 201.

¹¹ *Ibidem*, s. 194.

¹² M. Siewniak, A. Miłkowska, *op. cit.*, s. 253.

¹³ Peter Joseph Lenné (1789-1866) – wybitny niemiecki twórca ogrodów krajobrazowych. Jego działalność zawodowa związana była głównie z Berlinem i Poczdamem, gdzie pracował na zlecenie króla Prus. Znany jest również z działalności planistycznej, obejmującej m.in. aranżację berlińskiego kompleksu ogrodowego Tiergarten. Ważnym obszarem jego działalności była też Kottlina Jeleniogórska (A. Hoffmann-Marszałek, *Działalność Petera Josepha Lennégo i innych projektantów ogrodów na terenie Kottliny Jeleniogórskiej w XIX w. (Mysłakowice, Wojanów, Łomnica, Karpniki)*, Wrocław 2011.

¹⁴ F. Jühke, *Die Königliche Landesbaumschule und Gärtnerlehrstalt zu Potsdam*, Berlin 1872, s. 27.

Szkółka w Poczdamie została powołana do życia w listopadzie 1823 r. i obejmowała wówczas powierzchnię blisko 37 hektarów. Specjalizowała się w uszlachetnionych drzewach owocowych (46 000 sztuk), siewkach drzew ozdobnych i leśnych (158 000 sztuk) oraz ukorzenionych sadzonkach roślin (60 000 sztuk), co dawało łącznie materiał roślinny w liczbie 264 000 sztuk¹⁵. Z czasem jej obszar znacznie powiększono. W 1828 r. zajmowała ona teren o powierzchni 58 hektarów¹⁶, a pod koniec lat 60. XIX wieku – 182 ha¹⁷. Uprawiano tam wówczas około 2 000 000 drzew i krzewów, nie wliczając w to siewek. Skład gatunkowy materiału roślinnego obejmował drzewa i krzewy ozdobne (m.in. klony, kasztanowce, olsze, buki, jesiony, dęby, wierzby, topole, wiązy, platany, a także suchodrzewy, ligustry, morwy i derenie), jak też drzewa owocowe (m.in. jabłonie, grusze, wiśnie, śliwy i morele)¹⁸.

Inny interesujący przykład szkółki stworzonej na potrzeby parku krajobrazowego powstał w Bad Muskau w 1856 r. Jej twórcą był Eduard Petzold¹⁹, pełniący wówczas w Parku Mużakowskim funkcję inspektora ogrodowego²⁰. Projektant wykorzystał teren o powierzchni 55 hektarów, by stworzyć miejsce produkcji materiału roślinnego dla powstającego wówczas arboretum oraz stale rozwijającego się parku w Bad Muskau. O rozmiarze przedsięwzięcia może dawać pojęcie fakt, że na przełomie roku 1857 i 1858 dostarczono stamtąd do arboretum aż 150 000 drzew²¹. Asortyment oferowanych gatunków był na tyle bogaty, że podczas wiedeńskiego kongresu ogrodniczego w sierpniu 1873 r. z posiadanych zasobów przygotowano kolekcję 602 roślin ozdobnych, należących do 22 rodzin²². Opis znajdującej się w Bad Muskau szkółki zawarto w artykule, który ukazał się w 1880 r. w „Ogrodniku Polskim”. Według jego autora, można było tam spotkać wiele ciekawych okazów roślin. Na szczególną uwagę zasługiwała kolekcja dębów. Interesujące było również to, że chociaż w samym Parku Mużakowskim rosło niewiele drzew iglastych, to jednak w szkółce prowadzono ich uprawę. Wspomnieć należy o występujących tam jodłach (m.in. kaukaskiej, kanadyjskiej, olbrzymiej), żywotnikach, a także cyprysikach. Jak stwierdził autor artykułu, obiekt ten utrzymany był we wzorowym porządku, a także oferował zdrowe i dobrze oznaczone sadzonki²³.

Problem pozyskania materiału roślinnego na potrzeby krajobrazowych kompozycji ogrodowych napłynął do Polski i na Śląsk wraz z nowym stylem tychże ogrodów, ukształtowanym pod wpływem literatury romantycznej oraz reguł malarstwa pejzażowego²⁴ z Europy Zachodniej w latach 70. XVIII stulecia²⁵. Zjawisko to posiadało w tym przypadku wymiar zarówno artystyczny, jak i polityczno-patriotyczny, wynikający ze wzmożonego zainteresowania narodowym dziedzictwem oraz potrzebą pod-

¹⁵ *Ibidem*, op. cit., s. 34.

¹⁶ *Ibidem*, op. cit., s. 37.

¹⁷ *Ibidem*, op. cit., s. 39.

¹⁸ *Ibidem*, op. cit., s. 40-41.

¹⁹ Carl Eduard Petzold (1815-1891) – znany niemiecki twórca ogrodów krajobrazowych, uznawany za najzdolniejszego ucznia księcia von Pückler-Muskau. Jest twórcą 174 założeń krajobrazowych na terenie dzisiejszej Europy, w tym również w Polsce. Znany jest przede wszystkim ze swoich prac w Parku Mużakowskim. Badaniami twórczości tego projektanta na terenie Śląska zajmuje się w swojej pracy doktorskiej mgr inż. Agata Bieleń-Ratajczyk. Tematykę działalności projektowej Petzolda porusza również artykuł tejże autorki *Eduard Petzold – twórca malowniczych założeń krajobrazowych*, zgłoszony do czasopisma „Architectus” Politechniki Wrocławskiej.

²⁰ Park Mużakowski (Park Muskau) – założenie krajobrazowe położone na pograniczu polsko-niemieckim, po obu stronach Nysy żużyckiej (w miejscowościach Łęknica i Bad Muskau), stworzone przez księcia Hermanna von Pückler-Muskau. Park obejmuje obecnie powierzchnię blisko 1000 ha.

²¹ M. Rohde, *Von Muskau bis Konstantinopel. Eduard Petzold ein europäischer Gartenkünstler 1815-1891*, Dresden 1998, s. 22; E. Petzold, G. Kirchner, *Arboretum Muscaviense*, Gotha 1864, s. 26.

²² M. Rohde, op. cit., s. 26.

²³ M. Kamiński, *Park w Muskau*, „Ogrodnik Polski” nr 24, t. 2, r. 2, 1880, s. 572-573.

²⁴ Duży wpływ na rozwój sztuki ogrodowej wywarło malarstwo Nicolasa Poussina (1594-1665), Claude'a Lorraina (1600-1682) oraz Salvatora Rosy (1615-1673). Tematykę tę podejmuje mgr inż. Anna Szendi w publikacji *Malarstwo pejzażowe jako narzędzie inspiracji dla sztuki ogrodowej XVIII i XIX wieku*, zgłoszonej do czasopisma „Architectus” Politechniki Wrocławskiej.

²⁵ Poglądy głoszone przez Williama Kenta (1685-1748), Alexandra Pope'a (1688-1744), Humphry Repltona (1752-1818), a także Jacques'a Delille'a (1738-1813) odegrały ogromną rolę w procesie kształtowania ogrodów krajobrazowych.

noszenia świadomości narodowej, czego przyczyną była utrata niepodległości. Na przełomie XVIII i XIX wieku idee wyrażone w działaniach kolekcjonerskich i inwentaryzatorskich, zmierzających do utrwalenia w społeczeństwie pierwiastka patriotyzmu, spełniane były także przez programy tzw. ogrodów angielskich, w których nierzadko wystawiano bohaterom narodowym oraz osobom dla kraju zasłużonym monumenty upamiętniające ich dokonania. Aktywność ta doprowadziła nawet do zakładania pierwszych muzeów, jak to się stało np. w Puławach. Nieustannie wzbogacano także skład gatunkowy kompozycji ogrodowych. Kolekcjonerstwo roślin sprzyjały natomiast zagraniczne podróże, podczas których zapoznawano się m.in. z angielskimi kompozycjami ogrodowymi, już wtedy bogatymi pod względem różnorodności świata flory.

Kształtowanie kompozycji ogrodowych spowodowało rosnące zapotrzebowanie na materiał roślinny. Początkowo interesujące odmiany sprowadzono z Anglii, Francji i Niemiec. Z biegiem czasu wykształciły się w Polsce odrębne ośrodki specjalizujące się w uprawie konkretnych odmian roślin²⁶. Wyjątkowo korzystnym rozwiązaniem były szkółki, które tworzone na własne potrzeby w obrębie lub sąsiedztwie ogrodu, tak jak np. w Pożogu, który swoje powstanie zawdzięcza Izabeli Czartoryskiej, propagatorce ogrodnictwa i szkółkarstwa²⁷. W swoim dziele *Myśli różne o sposobie zakładania ogrodów*²⁸ zachęcała do zakładania szkótek roślinnych we własnych ogrodach. Dotyczyło to założeń o dużej powierzchni. Działania takie wiązały się przede wszystkim z dużą oszczędnością. Sprowadzanie roślin z zagranicy było bowiem bardzo kosztowne. Ponadto rośliny o obcym pochodzeniu często zamierały na skutek niewłaściwego zabezpieczenia na czas transportu lub małych zdolności adaptacyjnych. Niewielkim ogrodom Czartoryska polecała natomiast nie tyle zaopatrywanie się w wyspecjalizowanych szkółkach, co korzystanie z zasobów pobliskich lasów²⁹, a pobrany materiał rodzimy radziła uzupełnić odmianami obcego pochodzenia, łatwymi do utrzymania w warunkach krajowych³⁰. Księżna nadała swoim rozważaniom wymiar praktyczny w ogrodzie, który założyła według własnego projektu na początku XIX wieku na Pożogu na obszarze ok. 9 hektarów. Wydzieliła tam przestrzeń przeznaczoną na szkółki roślinne, doczekując się po dwóch latach „(...) niezliczonych drzewek, krzewów i roślin”. Ogród składał się z trzech przenikających się części: łąki z altaną, parteru z klombami, murawy z kolistym klombem, aleją i sadami³¹. W kolejnych latach, po konfiskacie majątku przez władze carskie i utworzeniu w Puławach Nowej Aleksandrii, prowadzono w Pożogu hodowlę zwierząt. Szkółki drzew owocowych leśnych i ozdobnych umiejscowiono natomiast w puławskim Ogrodzie Dolnym, na Kępie, w Sadłowicach oraz przy Marynkach³².

Podobne rozwiązanie przyjęto w parku w Gołuchowie, należącym do księżnej Izabeli z Czartoryskich Działyńskiej. Materiał roślinny na jego potrzeby również dostarczano m.in. z mieszczących się na jego terenie szkótek. Prace nad kształtowaniem obiektu prowadził Adam Kubaszewski, ogrodnik i popularyzator wiedzy o szkółkarstwie³³. W części obiektu obejmującej tereny upraw, usytuowanej na północ od zamku, znajdowała się ananasarnia oraz winnice. Z racji ich geometrycznego układu, który silnie kontrastował z krajobrazowym stylem kompozycji, widok w ich kierunku został za-

²⁶ Znane ośrodki powstały m.in. w Kórniku, Gołuchowie oraz Niedźwiedziu, stanowiąc kompozycje naturalistyczne w odmianie kolekcjonerskiej.

²⁷ Do realizacji założenia ogrodowego w Puławach księżna sprowadziła sosny wejmutki aż z Ameryki Północnej.

²⁸ I. Czartoryska, *Myśli różne o sposobie zakładania ogrodów*, Wrocław 1805.

²⁹ Informację o zaopatrywaniu się w materiał roślinny dostępny w lasach przekazuje także A. Miłkowska, M. Siewniak, *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Warszawa 1998, s. 252

³⁰ I. Czartoryska, *op. cit.*, s. 11.

³¹ J. Bogdanowski, *Polskie ogrody ozdobne: historia i problemy rewaloryzacji*, Warszawa 2000, s. 144.

³² M. Kseniak, *Rezydencja Czartoryskich w Puławach*, Lublin 1986, s. 22.

³³ Publikacje Adama Kubaszewskiego, stanowiące cenne źródło informacji, ukazywały się w latach 1880-1882: *Park w Gołuchowie*, „Ogrodnik Polski” nr 10, t. 2, r. 2, 1880, s. 232-236, oraz *Park w Gołuchowie*, „Ogrodnik Polski” nr 20, t. 4, r. 4, 1882, s. 474-475.

stonięty szpalerem świerków, łączącym się z aleją lipową. W celu nadania tej części parku bardziej malowniczego charakteru oraz zmiękczenia linii drzew, uzupełniono ją o swobodne nasadzenia grup drzew i krzewów (dębów oraz jesionów), których jaśniejsza barwa liści miała utworzyć interesujące zestawienia barwne na ciemnozielonym tle. Gołuchów słynął przede wszystkim z kolekcji drzew iglastych, w skład której wchodziły m.in. takie gatunki jak: cyprysik nutkajski, świerk pospolity, choina kanadyjska i żywotnik zachodni. Kolekcja koniferów liczyła aż 20 gatunków (z 574 odmianami)³⁴. Oprócz szkółki drzew i krzewów iglastych istniała tam także szkółka drzew owocowych. Sąsiadowały one z ogrodem warzywnym i owocowym, a także z połaćdowanym terenem porośniętym młodymi jeszcze świerkami oraz krzewami liściastymi³⁵. W parku tym znajdowało się łącznie ponad 800 gatunków i odmian drzew i krzewów, zarówno rodzimych, jak i egzotycznych³⁶. Część roślin sprowadzono z zagranicy, jak na przykład pochodzące z Niemiec róże, przeznaczone do utworzenia klombów w najbliższym otoczeniu zamku. Przy urządzaniu parku wykorzystano naturalne ukształtowanie terenu oraz bieg rzeki Trzemnej. Różnorodność przyrodniczą zawdzięcza on Janowi Działyńskiemu, który przeznaczył na jego założenie niemałe środki. Pod koniec XIX w. zajmowało ono powierzchnię ponad 150 hektarów³⁷.

W odmienny sposób realizowano zapotrzebowanie na materiał roślinny w Książu, położonym na Śląsku i należącym do rodziny von Hochberg. Powstanie tam parku krajobrazowego, choć w powszechnym mniemaniu przypisuje się księżnej Daisy³⁸, zapoczątkowane zostało znacznie wcześniej, a mianowicie w końcu XVIII wieku, kiedy to Jan Henryk VI von Hochberg, angażując się w przebudowę obiektu w Książu, zatrudnił w tym celu architekta i malarza Christiana Wilhelma Tischbeina³⁹. Dzięki niemu powstało dzieło ogrodowe, do założenia którego wykorzystano przełom górskiego potoku przeobrażonego w Dziką Promenadę⁴⁰. Na przestrzeni kolejnych lat otaczający zamek 125-hektarowy ogród krajobrazowy wymagał ciągłego pozyskiwania dużej ilości roślin. W związku z tym pod koniec XIX wieku w pobliskiej miejscowości Lubiechów założono szkółki roślinne, których celem była produkcja sadzonek przeznaczonych na potrzeby kompleksu w Książu. Wzniesiono tam także palmiarnię i szklarnie, założono rosarium, a następnie otwarte tereny upraw krzewów ozdobnych, rozplanowane regularnie i mające postać barwnych rabat, oraz ogród japoński. Budynek palmiarni powstał w latach 1911-1913. Tuf wulkaniczny, jakim został wyłożony, sprowadzono aż z Sycylii. Z bardziej interesujących odmian, których liczba sięgała 80, uprawiano tam m.in. palmy daktylowe. Z czasem dobudowano również tzw. szklarnie produkcyjne⁴¹. Ogrody w Lubiechowie zostały połączone z zamkiem Książ aleją lip drobnolistnych. Duży udział wśród przeznaczonych dla Książa roślin miały, uprawiane w szkółce, rododendrony i azalie, stanowiące do dziś chlubę tego ogrodu⁴².

Szkółki drzew i krzewów ozdobnych towarzyszące ogrodom krajobrazowym pojawiły się nie tylko z przyczyn ekonomicznych, ale także w wyniku rosnącej wiedzy na temat ogrodnictwa. Daty początek zakładom ogrodniczym, arboretom, parkom dendrologicznym, jak również szkółkom kształcącym nowych ogrodników, mających

³⁴ D. Marek, *Ordynacja gołuchowska Izabelli z Czartoryskich Działyńskiej (1830-1899)*, Poznań 1994, s. 16.

³⁵ A. Kubaszewski, *Park w Gołuchowie*, „Ogrodnik Polski” nr 10, t. 2, r. 2, 1880, s. 232-236.

³⁶ L. Majdecki, *op. cit.*, s. 303.

³⁷ G. Ciołek, *Ogrody polskie*, Warszawa 1978, s. 196; A. Kubaszewski, *Park w Gołuchowie*, *op. cit.*, s. 474-475.

³⁸ Maria Teresa Olivia Hochberg von Pless, żona Jana Henryka XV von Hochberg (1861-1938), przyczyniła się do kontynuowania dzieła parkowego w stylu angielskim w Książu.

³⁹ Christian Wilhelm Tischbein był architektem, malarzem, rytownikiem. Pracował na terenie Śląska. Brał udział m.in. w przebudowie ruin Starego Zamku w Książu.

⁴⁰ J. Eysymont, K. Eysymont, *Studium historyczno-stylistyczne zespołu zamkowego Książ*, mps BŚDZ, Wrocław 1993, s. 94.

⁴¹ A. Fiszka, M. Weber-Siwińska, *Palmiarnia w Lubiechowie – zimowy ogród księżnej Daisy. Element rezydencji zamkowej w Książu*, [w:] *Założenia rezydencjonalno-ogrodowe – dziedzictwo narodu polskiego*, (red.) A. Miłkowska, Z. Mirka, K. Hodor, Kraków 2008, s. 325-336.

⁴² W. Brzezowski, M. Jagiełto, *Cztery stulecia ogrodów w Książu*, „Czasopismo Techniczne” z. A-13/2010, Kraków 2010, s. 243-260.

bezpośredni wpływ na rozwój kompozycji ogrodowych. Losy omówionych wyżej obiektów potoczyły się różnie. Królewska Szkołka Leśna w Poczdamie przestała istnieć już w latach 70. XIX wieku. Jej obszar, wraz z budynkami gospodarczymi i szklarniami, został włączony w obręb założenia ogrodowego przy Ogrodniczym Zakładzie Naukowym (Gärtnerlehranstalt Potsdam-Wildpark). Do dziś nie zachowała się też szkołka w Bad Muskau. Dawny teren uprawny oraz arboretum wciąż pozostają w granicach Parku Mużakowskiego, ale z powodu wielu lat zaniedbań nieprędko odzyskują swoją świetność. W Pożogu ogród Czartoryskiej nie przetrwał, ale działalność uprawowa kontynuowana była m.in. przez Zakład Hodowli Drzew, a następnie Rolniczy Rejonowy Zakład Doświadczalny w Końskowoli. Swoją pierwotną funkcję utrzymał park w Gołuchowie, choć zlokalizowane na jego terenie szkółki przekształcono w ogród roślin ozdobnych. W Lubiechowie, stanowiącym obecnie obręb Wałbrzycha, do dziś podziwiać można Palmiarnię z kolekcją roślin egzotycznych. Szklarnie niestety znajdują się w zaniedbanym stanie. Znaczenie opisywanego zagadnienia w rozwoju krajobrazowego stylu projektowania ogrodów jest nieocenione. Szkołki były ogrodami użytkowymi, z których nie tylko pozyskiwano materiał roślinny, służący do tworzenia kompozycji krajobrazowych, ale w których także prowadzono działania aklimatyzacyjne i reprodukcyjne. Uzyskane w ten sposób nowe gatunki i odmiany roślin przyczyniły się do wzbogacenia i upiększenia parków krajobrazowych.

LITERATURA

- BOGDANOWSKI J., *Polskie ogrody ozdobne: historia i problemy rewaloryzacji*, Warszawa 2000.
- BRZEZOWSKI W., JAGIEŁŁO M., *Cztery stulecia ogrodów w Księżu*, „Czasopismo Techniczne” z. A-13/2010, Kraków 2010, 243-260.
- CIOŁEK G., BOGDANOWSKI J., *Ogrody polskie*, Warszawa 1978.
- CZARTORYSKA I., *Myśli różne o sposobie zakładania ogrodów*, Wrocław 1805.
- EYSYMONTT J., EYSYMONTT K., *Studium historyczno-stylistyczne zespołu zamkowego Księż, mps BSDZ*, Wrocław 1993.
- FISZKAL A., WEBER-SIWIRSKA M., *Palmiarnia w Lubiechowie – zimowy ogród księżnej Daisy. Element rezydencji zamkowej w Księżu*, [w:] *Założenia rezydencjonalno-ogrodowe, dziedzictwo narodu polskiego*, (red.) A. Miłkowska, Z. Mirka, K. Hodor, Kraków 2008.
- GOTHEIN M.L., *Geschichte der Gartenkunst*, Jena 1914.
- HOBHOUSE P., *Historia ogrodów*, Warszawa 2005.
- JANKOWSKI E., *Dzieje ogrodnictwa*, t. 2, Kraków 1938.
- JÜHLKE F., *Die Königliche Landesbaumschule und Gärtnerlehrstalt zu Potsdam*, Berlin 1872.
- KAMIENSKI M., *Park w Muskau*, „Ogrodnik Polski” nr 24, t. 2, r. 2, 1880, 570-573.
- KSENIAK M., *Rezydencja Czartoryskich w Puławach*, Lublin 1986.
- KUBASZEWSKI A., *Park w Gołuchowie*, „Ogrodnik Polski” nr 10, t. 2, r. 2, 1882, 232-236.
- KUBASZEWSKI A., *Park w Gołuchowie*, „Ogrodnik Polski” nr 20, t. 4, r. 4, 1882, 474-475.
- MAJDECKI L., *Historia ogrodów*, t. 2, Warszawa 2008.
- MAREK D., *Ordynacja gołuchowska Izabelli z Czartoryskich Działyńskiej (1830-1899)*, Poznań 1994.
- PETZOLD E., KIRCHNER G., *Arboretum Muscaviense*, Gotha 1864.
- ROHDE M., *Von Muskau bis Konstantinopel Eduard Petzold ein europäischer Gartenkünstler 1815-1891*, Dresden 1998.
- SIEWNIAK M., MITKOWSKA A., *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Warszawa 1998.